

נגד השנאה

בפרשת כי תצא יש מצוות רבות יותר מבכל פרשה אחרת בתורה, והקורא בה עלול להתבלבל מעט משפע הפרטים, בחינת "מרבח נכסים מרבח דאגה". אולם בתוך כל הריבוי הזה מזדקק לעין פסוק אחד בניגודו החריף בינו לבין האינטואיציות הבסיסיות שלנו:

לֹא תִתְעַב אָדָמִי, כִּי אָחִיךָ הוּא.

לֹא תִתְעַב מִצְרִי, כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ (דברים כג, ח).

אלו הן מצוות לגמרי בלתי צפויות. פענוחן ישמש לנו שיעור חשוב על חברה בכלל ומנהיגות בפרט.

תחילה, עניין רחב יותר. היהודים סבלו מגזענות חמורה יותר וממושכת יותר מכל עם אחר. למדנו כמה נוראה היא הגזענות, ולכן עלינו לנקוט משנה זהירות לבל תדבק גם בנו. אנו מאמינים שאלוהים ברא בצלמו את כל בני האדם, מכל הצבעים, המעמדות, התרבויות והאמונות. המזלזל באנשים בגלל גזעם מנמיך אפוא את צלם אלוהים ופוגע בכבוד הבריות.

המפחית בערכו של אדם בגלל צבע עורו חוזר על חטאם של אהרן ומרים, "וַתְּדַבֵּר מִרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשְׁחָה עַל אֹדוֹת הָאִשָּׁה הַנְּשִׁית אֲשֶׁר לָקַח כִּי אִשָּׁה כְּשִׁית לָקַח" (במדבר יב, א). המדרשים

דרשו פסוק זה בדרכם המגוונת, אך פשט המקרא הוא שאהרן ומרים דיברו סרה על אשתו של משה בגלל עורה הכהה; זהו מן המקרים המתועדים המוקדמים ביותר של דעה קדומה על רקע צבע. על החטא הזה לקתה מרים בצרעת. על לוח ליבנו נחרות את הפסוקים המקסימים משיר השירים – "שְׁחֹרָה אֲנִי וְנָאוּה בָנוֹת יְרוּשָׁלַם כְּאַהֲלֵי קָדֶר כִּירְיעוֹת שְׁלֵמָה. אֵל תִּרְאוּנִי שְׁאֲנִי שְׁחֹרָהּ, שְׁשֹׁפְתֵנִי הַשֶּׁמֶשׁ" (שיר השירים א, ה).

יהודים אינם יכולים להתאונן שלאחרים יש עמדות גזעניות כלפיהם אם הם עצמם מחזיקים בעמדות כאלו כלפי אחרים. "קשוט עצמך ואחר כך קשוט אחרים", אומר התלמוד¹. בתנ"ך מופיעות עמדות שליליות כלפי עמים אחרים, אבל אך ורק בגלל פגמים מוסריים, לא בשל מוצא או צבע עור.

נפנה עתה לשתי מצוות התורה נגד שנאה. שתיהן מפתיעות. נתחיל בשנייה: "לֹא תִתְעַב מִצְרִי, כִּי גֵר הָיִיתָ בְּאֶרֶץ". לפלא היא. המצרים העבירו את בני ישראל בפרך, הפעילו נגדם תוכנית לרצח עם איטי, וסירבו לאפשר להם לצאת למרות המכות שניחתו על ארצם והשחיתוה. האין אלו סיבות טובות לשנוא?

כל זה נכון. אבל בתחילת הדרך, המצרים סיפקו לבני ישראל מפלט מפני רעב. הם כיבדו את יוסף ומינוהו למשנה למלך. הרעה באה על העברים רק לאחר שקם "מֶלֶךְ חָדָשׁ עַל מִצְרָיִם" (שמות א, ח), והיא באה מצד המלך עצמו, לא מצד העם המצרי בכללותו. מה גם שבתו של אותו פרעה הצילה את משה וגידלה אותו.

התורה מבחינה בבירור בין המצרים לעמלקים. העמלקים נועדו להיות אויבי נצח של ישראל. לא כן המצרים. לאחר שנים

רבות יקום הנביא ישעיהו וינבא כי יום יבוא והמצרים ייאנקו תחת ידם של בני עמם שלהם. הם יקראו לה, והוא יציל אותם כפי שגאל את בני ישראל:

וְהָיָה לְאוֹת וּלְעֵד לָהּ צָבָאוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם כִּי יַצְעֲקוּ
אֶל ה' מִפְּנֵי לַחְצִים, וַיִּשְׁלַח לָהֶם מוֹשִׁיעַ וְרֹב וְהִצִּילָם.
וְנוֹדַע ה' לְמִצְרַיִם, וַיִּדְעוּ מִצְרַיִם אֶת ה' בַּיּוֹם הַהוּא
(ישעיהו יט, כ-כא).

החוכמה שבמצווה לא לתעב מצרים מזדהרת מימי משה ועד עצם היום הזה. אם בני ישראל היו ממשיכים לשנוא את משעבדיהם שמכבר הימים, משה שהוציא את בני ישראל ממצרים לא היה מצליח להוציא את מצרים מבני ישראל. הם עדיין היו עבדים, לא בגופם אך בנפשם. הם היו עבדים לעבר, שבויים בשלשלאות הטינה, רפי ידיים מכדי לבנות עתיד. כדי להיות חופשי צריך להשתחרר מן השנאה. זוהי אמתה קשה אבל חיונית.

מפתיעה לא פחות היא תביעתו של משה² "לא תתעב אדמי, כִּי אֶחָיִךְ הוּא". האדומים הם בני עשיו. עשיו שנא את יעקב וביקש להורגו. יתרה מכך, עוד לפני שנולדו התאומים יעקב ועשיו כבר שמעה רבקה, כשהלכה לדרוש את ה', כי "שְׁנֵי גוֹיִם (כתיב: גיים) בְּבֶטֶןךָ וְשְׁנֵי לְאֻמִּים מִמֶּעֶיךָ יִפְרְדוּ, וְלֶאֱמֹם מִלֵּאָם יֵאָמֵץ וְרֹב יַעֲבֹד צָעִיר" (בראשית כה, כג). יהיה אשר יהיה פירושן המדויק של מילים אלו, משתמע מהן סכסוך נצחי בין העמים שייצאו משני התאומים.

כעבור מאות שנים, בתחילת ימי הבית השני, יאמר הנביא מלאכי: "הֲלוֹא אֶחָד עָשׂוֹ לְיַעֲקֹב, נָאִם ה', וְאַהֲבָה אֶת יַעֲקֹב, וְאֵת עָשׂוֹ שְׂנֵאתִי" (מלאכי א, ב-ג). וכעבור מאות שנים נוספות יפסוק

רבי שמעון בר יוחאי: "הלכה כלומר חוק, אמתה שאין להימלט ממנה, בידוע שעשיו שונא ליעקב".³ מדוע אם כן אוסר משה לתעב את צאצאיו של עשיו?

התשובה פשוטה. עשיו אולי שונא את יעקב, אך אין זה אומר שיעקב צריך לשנוא את עשיו. להשיב לשנאה בשנאה הוא לרדת לרמה של האויב. כאשר שאלתי פעם במהלך משדר טלוויזיה את יהודה פרל, אביו של העיתונאי החטוף שנרצח דניאל פרל, מדוע הוא עמל למען פיוס בין יהודים ומוסלמים, הוא השיב בצלילות שוברת לב: "השנאה הרגה את בני. לכן אני נחוש בדעתי להילחם בה". כדבריו של מרטין לותר קינג: "חושך לא יגרש חושך; רק אור יעשה זאת. שנאה לא תגרש שנאה; רק אהבה תעשה זאת".⁴ וכדברי קהלת, "עֵת לְאֶהָב וְעֵת לְשֹׂנֵא, עֵת מִלְחָמָה וְעֵת שְׁלוֹם" (קהלת ג, ח).

רבי שמעון בר יוחאי, הוא ולא אחר, אמר כי כאשר פגש עשיו את יעקב בפעם האחרונה הוא נשק לו חיבק אותו "בכל לבו".⁵ שנאה, בייחוד בין אחים, איננה נצחית ואיננה נחרצת. משה כמו רומז כאן: פיוס בין אויבים ייתכן תמיד.

תורת המשחקים בת זמננו – חקר קבלת ההחלטות – מובילה לאותה מסקנה. התוכנה שפיתח מרטין נובאק, 'מידה' כנגד-מידה נדיבה' שמה, היא אסטרטגיה מנצחת לתרחיש הידוע כ"דילמת האסיר החוזרת ונשנית", אותו "משחק" שנבנה לשם חקר שיתוף הפעולה בין שני צדדים. אסטרטגיית 'מידה כנגד מידה' הפשוטה אומרת כך: בצעד הראשון הֵיךְ נחמד ליריבך, ומכאן והלאה מדוד לו מידה כנגד מידה; עשה לו כפי שהוא עושה לך. ואילו הווריאציה הנדיבה של אסטרטגיה זו אומרת: אם תמיד תנהג ביריבך מידה כנגד מידה, תמצא את עצמך לכוד

במעגל נקם הרסני. לכן, מפעם לפעם שבור את המעגל והתעלם ממעשהו הפוגעני האחרון של יריבך (כלומר סלח לו). לכך, אפשר לומר, כיוונו חז"ל באומרם כי הקב"ה ברא תחילה את העולם במידת הדין, אך ראה שהעולם לא יוכל להתקיים כשמידה זו היא היחידה, ונמלך וברא אותו במידת הרחמים.⁶

שתי המצוות נגד-השנאה של משה הן עדות לגדולתו המנהיגותית. על נקלה יכול אדם להיעשות מנהיג על ידי השראת שנאה. כך עשו רדוכן קרדז'יץ וסלובודן מילושביץ ביוגוסלביה לשעבר, והדבר הוביל לרצח המונים ולטיהור אתני. זה גם מה שעשו כלי התקשורת, שופרות השלטון, ברואנדה לפני רצח-העם ב-1994, כאשר תיארו את בני הטוטסי כ"אינינזי", מקקים. כך עושים כיום עשרות מטיפי שנאה, המנצלים את רשת האינטרנט להנחלת פרנויה ולהסתה לטרור. ומעל לכול, בטכניקה הזאת השתמש היטב היטלר, כמבוא לפשע הנורא ביותר שעשה אי פעם אדם לאדם.

בכוחה של שפת השנאה ליצור איבה בין בני אמונות שונות ומוצאים שונים שחיו בשכנות שלווה מאות שנים. היא הייתה תמיד הכוח ההיסטורי ההרסני ביותר. אפילו הידיעה על השואה לא שמה לה קץ, אפילו לא באירופה. שפת השנאה היא תווית הזיהוי של מנהיגות רעילה.

בספרו הקלאסי 'מנהיגות' מבחין ג'יימס מקגרגור פֶּרְנֶס בין מנהיגים מתגמלים למנהיגים מעצבים. הראשונים פונים לאינטרסים של המונהגים; האחרונים מנסים להעצים אותם. "מנהיגות מעצבת היא מרוממת. היא מוסרית אך לא מוסרנית. גם מנהיגים מעצבים פונים אל המונהגים, אך הם עושים זאת ברובד גבוה יותר של מוסריות; הם כורכים ערכים ויעדים יחדיו,

ובזאת מרוממים את עצמם ואת הציבור לידי חשיבה המונחית יותר על ידי עקרונות".⁷

מנהיגות במיטבה מעצבת את הנוקטים אותה ואת המושפעים על ידיה. המנהיגים הגדולים הופכים את הבריות לטובות יותר, אדיבות יותר ואצילות יותר. זה היה ההישג של ג'ורג' וושינגטון, אברהם לינקולן, וינסטון צ'רצ'יל, מהאטמה גנדי ונלסון מנדלה. המקרה הפרדיגמטי הוא זה של משה, המנהיג בעל ההשפעה הממושכת ביותר בתולדות האדם.

הוא עשה זאת על ידי כך שלימד את בני ישראל לא לשנוא. מנהיג טוב יודע כללים אלה: שְנָאוּ אֶת הַחַטָּא וְלֹא אֶת הַחוּטָא. אל תשכחו את העבר, אבל אל תהיו שבויו. היו נכונים להילחם באויביכם, אך היזהרו לכל תוגדר זהותכם על ידם ולכל תיָדְמוּ להם. למדו לאהוב ולסלוח. הכירו ברע שאנשים עושים, אך התמקדו בטוב שבכוחנו לעשות. רק כך נרומם את תפיסתם המוסרית של בני האדם ונשתתף בגאולת העולם שלנו.

1 בבא מציעא קז ע"ב.

2 בהתייחס אל מצוות אלו כאל מצוות שנתן משה כוונתי כמובן לומר שאלו מצוות ה', שמשו קיבל בהתגלות ובנבואה ומסר לנו. ה' בחר דווקא במשה, האיש שחזר והעיד על עצמו כי הוא כבר פה ולשון וכי אינו איש דברים, כדי להבליט את העובדה שהדברים שמשו יאמר הם דברי אלוהים ששם אותם בפיו. על ידי כך ניתנה לדברי משה סמכות נצחית.

3 ספרי במדבר, בהעלותך, סט (פרק ט, פסוק י, כד).

4 Martin Luther King Jr., Strength to Love, Minneapolis, Minn.: Fortress Press, 1977,

53.

5 שם.

6 ראו רש"י לבראשית א, א, ד"ה ברא.

7 James MacGregor Burns, Leadership, Harper Perennial, 2010, 455

שאלות לשולחן השבת:

- האם מוכרות לכם דוגמאות נוספות מן התורה המלמדות אותנו להתנגד לגזענות?
- מדוע לא טוב הוא לשנוא אפילו אויבים שרדפו אותנו?
- האם קל ליישם את רעיונותיה של השיחה הנוכחית על ההיסטוריה היהודית המודרנית?